

ა. ჯიჯია

„ლაზუტი“ სიტყვის წარმოშობისათვის¹

თანამედროვე საქართველოს განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველოს. სოფლის მეურნეობაში მეტად გავრცელებული აბრიკული წარმოშობის მცენარე *zea mays*-ის ქართველურ ენებში თითქმის ყველგან „სიმინდის“ სახელით არის ცნობილი. სალიტერატურო ქართულსა და ყველა მის დიალექტში ჩვენ გვაქვს „სიმინდი“², სვანურში „სიმინდ“ ([1], გვ. 26 და [2], გვ. 500). აღმოსავლეთ სამეგრელოს რაიონებში აგრეთვე „სიმინდი“-ა და მის შესახებ სპეციალურ მის შენობასაც „ოსიმინდე“ ეწოდება ([3], გვ. 318). შოლოდ სამეგრელოს ერთ ნაწილში, ზუგდიდ-სამურხაეთში „სიმინდის“ აღსანიშნავად „ლაზუტი-ლატი“-ი იხმარება ([3], გვ. 270). აქვე უნდა აღინიშნოს აგრეთვე ის საყურადღებო გარემოება, რომ J. A. Gaidensაძის მეგრულიდან შოლოდ „სიმინდი“-ს აქვს ჩაწერილი ([2], გვ. 500). ლაზურში „სიმინდისათვის“ - „ლაზუტი“- ([4], გვ. 162, [5], გვ. 141) და არნ. ჩიქობავას მიერ მოყვანილი მისი მეორე ვარიანტი „ლაზუტი“- ([5], იქვე) გვაქვს. გარდა ამისა, ნ. ბარს ლაზურში „სიმინდისათვის“ თურქული „მისირი“-ს აქვს ფიქსირებული ([4], გვ. 167). მაგრამ, ვფიქრობთ, ეს ინდივიდუალურად ხმარებული სიტყვა უნდა იყოს. ყოველ შემთხვევაში ლაზურში მისი ხმარებულობა ლაზურის არც ერთ სხვა მკვლევარს აღნიშნული არა აქვს.

განსვენებულ იყად. ივ. ჯავახიშვილს საყვებით სამართლიანად ამ მცენარის ზოგად ქართულ სახელად „ძველი ტერმინი“ „სიმინდი“ მიიჩნია ([6], გვ. 364). თუ ჩვენ შედევულობაში მივიღებთ ამ მოსაზრებას, აგრეთვე სიტყვა „სიმინდის“ ასე დიდ გავრცელებულობას საქართველოში (გარდა პეზობელი სახელმწიფოს ზეგავლენის სფეროში მოყოლილი მისი განაპირა რაიონებისა) და J. A. Gaidensაძის შემოშოვნაზე მოწმობას. შევვიძლია ვთქვათ, რომ მთელ საქართველოში ამ მცენარის ძირითადი და თავდაპირველი სახელი „სი-

¹ მოხსენება აკად. ნ. ბარს სახელობის ენის ინსტიტუტის აბრ.-აღმ.-საფლეთისა და კავ. სასოფლო ენების განყოფილებების გაერთიანებულ სიმposium 1943 წლის 6 დეკემბერს. იმჟამინათვე ღიშოო შეესებულ სახით.

² ზოგან, მაგალითად, იმერეთში „სიმინდი“-ს მუხებდავად არსებული გამოცდებებს. თუკი სიტყვა „სიმინდის“ წარმოშობილობის საკითხი ყოველ სპეციალურ დახეშავენას მოითხოვს, რა თქმა უნდა, დ. ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსულ ლექსიკონში (ქუთაისი, 1887). „სიმინდის“ მნიშვნელობით მოყვანილი „ლაზუტი“ მეგრულის სათანადო კოლონებში ხმარებულ სიტყვად უნდა ვიგულისხმებთ და არა ქართული ლექსიკონს ეუთვნოდა. ეს მით იფარა, რომ დ. ჩუბინაშვილს თავის ლექსიკონში სხვაუ ხეობა აქვს უფრო მეგრული სიტყვები (მაგალითად, ქუბური - „წაბლი“, „ჭიკ-ჭიკი“ - ეოლოფრთი მკვრის სახელი და ზაფხული სხვა).

მინდი" იყო, ხოლო სხვადასხვა ფონეტიკური სახეცვლილებით მოცემული მისი მეორე სახელი „ლაზეტ-ლაუზეტ-ლაიტ-ლატი" კი ქართველურ ტომობრივ სახელთან დაკავშირებით უცხო ენაზე წარმოშობილი და საქართველოს განაპირა რაიონებში უფრო გვიან შემოსულ სიტყვად უნდა მივიჩნიოთ.

ამ ვარაუდის სასარგებლოდ ჩვენ შემდეგ მოსაზრებებს მოვიყვანთ.

ადიგენის რაიონის მოსახლეობის თურქული პეტაცულების შესწავლისას ჩვენი ყურადღება არაერთხელ მიიქცია laxax-laxax სიტყვამ, რომელიც ადგილობრივ თურქულში „სიმინდის" აღმნიშვნელი ერთადერთი ტერმინია. რა თქმა უნდა, ძირითადი და საყოველთაოდ გავრცელებული ფორმა აქ laxax-ია. ხოლო laxax-ი მისი ფონეტიკური ვარიანტია, რომელიც მხოლოდ სპორადულად გვხვდება.

ეს laxax სიტყვა უნებლიეთ ყოველთვის იწვევდა ქართულში თურქულიდან ნასესხებ „ბურნუთ" სიტყვის აღნიშვნასთან ანალოგიის შესახებ აზრს. „ბურნუთ" სიტყვის თურქულიდან შემოსულობას საესებით ექვემდებარება ხდის მისი შემადგენელი თურქული ელემენტები, მაგრამ ჩვენ მაინც შეგვიძლია ამაში დავიმოწმოთ დ. ჩუბინაშვილის ქართული ლექსიკონი და, აღბათ. ამავე წყარო გამოყენებით რ. მეკელიანის ლექსიკონიც, სადაც ეს სიტყვა აგრეთვე „თათრულადაა" მიჩნეული ([7], გვ. 50). „ბურნუთის" თურქული სალიტერატურო ფორმაა burun otu, რომელშიც შემდეგი სამი ელემენტი შედის: burun „სხვირი", ot „ბალახი" (საერთოდ უმერქნო მცენარე) და o „მისი" შესამე პირის კეთილგონიერებით აფიქსი. რომელიც აუცილებელი გამაფორმებელია სახელ არსებით-თაგან შემდგარ მახლერულ-სახლერულის შესიტყვებისა თურქულში. დიალექტებში კი, სადაც ხმოვანთა პარმონიის წესი ჩვეულებრივად შეზღუდულად არის დაცული, ამ შემთხვევაში u-ს ნაცვლად i-აფიქსი გვაქვს. გარდა ამისა, burun-სა და ბოულ რიგ ასეთი ტიპის სიტყვებში ბოლომარცვლის ხმოვანი, ამ შემთხვევაში u, ხმოვნის ან ხმოვნით, დაწყებული სიტყვის დართვისას, გამოვარდება, ხოლმე. მაგალითად, თურქულ დიალექტურ ლექსიკონში ერთ-ერთი დიალექტისათვის სწორედ burunot-ი ფიქსირებული ([8], გვ. 45) ისევე, როგორც არაერთი მხრბაიჯანული დიალექტისათვის დასახელებულია ფორმები: burunsa და burunsi ([9], გვ. 254). იმ დიალექტში კი, საიდანაც ქართულში ეს სიტყვა გადმოვიდა, უთუოდ burunsi უნდა ყოფილიყო. ამრიგად, burunsi, რომელიც თურქულში „საქნოსველ თუთუნს" ნიშნავს, ქართულში იმავე მნიშვნელობით „ჩის შემობიზნული, ოღონდ სიტყვის მეორე შემადგენელი ელემენტის (ot) o-ბგერა შემდეგში u-შია გადასული და burunsi-საგან „ბურნუთი" გვაქვს მიღებული. საინტერესოა, როგორც უკვე ბერიძემ გადმოგვცა, რომ ქვემო-იმერულში იონიანი ფორმა ყოფილა სწორედ „ბურნაოთის" სახით შენახული.

ანალოგიური თურქული წარმონაქმნი უნდა გვქონდეს აგრეთვე laxax სიტყვაში, რომელშიც, ზემოთ გახილული მახლერულ-სახლერულის შესიტყვების დიალექტური ფორმის მიხედვით, უნდა ყოფილიყო შემდეგი ელემენტები: lax-ot „ლაზი—მცენარე ან ბალახი" მისი. ქართულად ეს იქნებოდა არც მეტი, არც

1) ამ მხრივ საყურადღებოა, რომ სამა ორბელიანი „სიძევის" ნახევრებისა და „ლაზი" ელასში ათავსებს (იხ. მისი „ქართული ლექსიკონი", გვ. 214).

ნაკლები „ლაზური მცენარე“. „ლაზური ბაღაბი“. რადგანაც, როგორც ცნობილია, თურქულს საერთაო მარაგიდან რელატიური ზედსართავი, მაგალითად, „ლაზური“-ს ტიპისა, საერთოდ არ გააჩნია, მის ფუნქციას წვეულებრივად არსებით სახელთა ბუნებური წესით შესატყვისი ასრულებს.

ამრიგად, თურქული *hıncı*-სა და *laxotı*-საგან ქართველურ ფონეტიკურ სინამდვილეში გარდატეხილი -ბურუნთი- და -ლაზუტი- უნდა გვეჩინდეს ბილებული.

ასე გვეჩინდა ჩვენ წარმოდგენილი საქმის ვითარება საკითხის დამუშავების დიფიკულტეტზე. ამის შემდეგ ბუნებრივად დაისვა საკითხი თურქული უნის მონაცემების შესახებ „სიმინდის“ აღსანიშნავად.

თანამედროვე სალიტერატურო თურქულში „სიმინდის“ წვეულებრივად *misir* ეწოდება (*Misir* „მისრეთი“, -ეგვიპტე*). ეს სიტყვა შემოკლებდა უფრო გავრცობილი სახელისა *misir bıyığı* „მისრეთის ბორბალი“, *misir dani* „მისრეთის ფეტვი“, პ. ტუკოვსკის „სიმინდის“ აღმნიშვნელად ბოლოდ *misir* სიტყვა აქვს დასახელებული ([10], გვ. 319, 754).

შემომოყვანილი სახელების გარდა, რომელიც ახლანდელ თურქულში იბეზრება დი შედარებით ახალ ლექსიკონებშია წარმოდგენილი, „სიმინდის“- აღსანიშნავად თურქულისათვის სხვა ეარიანტებსაც ვხვდებით. მაგალითად, *Zahker*-ს ([11], გვ. 202). *Bianchi-Kieffer*-სა ([12], გვ. 374-375) და რადლოვს ([13], სვეტი 1654) თავიანთ ლექსიკონებში ასეთი სიტყვებიც იქვთ: *زاده اسفند* „*ზადე ასფანდი*“. ამრიგად, საინტერესოა სამივე ცნობილი ლექსიკოგრაფის მოწმობა იმის შესახებ, რომ თვით თურქულშიც „სიმინდი“ „თურქული ბორბლის“ სახელითა უოფილა ცნობილი.

მაგრამ თურქული უნის ზოგ სხვა ლექსიკონში „სიმინდისათვის“- სხვა, ზეერთის ამ შემთხვევაში უფრო საინტერესო, სახელიც არის მოცემული. ამ ლექსიკონებიდან პირველად დაეახებულეთ *Redhouse*-ის თურქულ-ინგლისურ ლექსიკონს, რომელშიც მოყვანილია *laxot* სიტყვა „სიმინდის“ მნიშვნელობით. *Redhouse*-ის ლექსიკონში ევითბულობთ: „*L. زوت laxot (from زوت 'zot)*“. *Indian corn, red maize (cultivated by the lax)*“. ე. ი. „*თურქული زوت laxot (زوت 'zot)* [ლax ot]-საგან, სხა ხელი არსებითი. ინდური ბორბალი (= სიმინდის), *red maize* (რომელსაც ლაზები მუშავენენ)“ ([14], გვ. 1619). უფრო უამას თურქულ განმარტებითს ლექსიკონში „ლაზუთი“ ასეა განმარტებული: *زوت لاکوت* „*ლaxot*“ (ლaxot?). „ლაზური ზურის“ მნიშვნელობით მისრეთის ბორბალი (= სიმინდის)“ ([15], გვ. 748). ახლებული ასო, თურქულში „ო“-საც გამოხატავს დი „უ“-საც. ამიტომ დამუშავებით ვერ ეიტყვის ბუნებური ლექსიკოგრაფი *laxot* ფორმის იძლევა. თუ *laxot*-ს, მაგრამ *Redhouse*-ისა და აგრეთვე ქვემოთ დასახელებულ დიალექტურ ლექსიკონში მოცემულ ფორმებს თუ მივიღებთ მხედველობაში, უფრო საინტერესოა *زوت*-ის აქაც *laxot*-ად წაკითხვა.

როგორც ვხედავთ ორივე ლექსიკონის ავტორი, *Redhouse*-ი და უფრე-ფა-ზა, *laxot*-სიტყვის წარმოშობასა და მის განმარტებას უყოფანოდ ქართველურ ტომობრივ სახელს ლაზს უკუთმობენ. *Redhouse*-ი, გარდა იმისა, რომ *laxot*-ის

პირიანდელ ფორმას აღადგენს და მას ჩვენ მიერ ზემოთ წარმოდგენილი გავი-
ბით შლის *ز او تي* (ლაზი-მცენარე-მისი, ლაზური მცენარე). განმარტებაში
ის ამბობს: მცენარე *zax mais*-ი, რომელსაც ლაზები ამუშავებენო. მეორე ავტო-
რი, აგრეთვე განთქმული ლექსიკოგრაფი ვეფჩე-ფაშა, *ز او تي*-ის ანალიზს
იძლევა, მაგრამ სიტყვა „ლაზი“ მის მიერ მოცემულ განმარტებაშიც იმსენი-
ება, რომელიც, ვეფჩე-ფაშასთან, ასე უნდა გაეიგოთ: ლაზთ - მისრეთის ბორბალი
(ე. ი. სიმინდი), რომლისგანაც ლაზური ჰური (ე. ი. შქადი) მიიღება. ამრიგად,
ვეფჩე-ფაშას განმარტებაში ჩვენ მეორე საგულისხმო ცნობაც შეგვიძლია ამ
თემაზე, რომ ანატოლიის გარკვეულ უბანში შქადი „ლაზური ჰურის“ საბუ-
ღით ყოფილა ცნობილი.

იმ თურქული ლექსიკონებიდან, რომელიც თბილისის წიგნთსაცავებში მო-
იპოვება, შეგვიძლია დავიმოწმოთ აგრეთვე H. Zaiden-ისა და I. Kefes-ის მიერ
შედგენილი დიალექტური ლექსიკონი, რომელიც ანატოლიის სხვადასხვა უბან-
ებში შეკრებილი და სალიტერატურო ენისათვის უცნობი სიტყვების ყრებულ
წარმოადგენს. ლექსიკონში მოცემულია, რა თქმა უნდა, არასრული მასალა და
ისიც მხოლოდ იმ რაიონებიდან, სადაც ავტორებს კორესპონდენტები ჰყავდათ.
ამ ლექსიკონში „ლაზურზე“ ნათქვამია: *lazuri mısır kınıs* (Mısırca, kınıs-
lar). ე. ი. „ლაზთ სიმინდი“ (მალათია, გუმუშხანე) (8). გვ. 2641.

მაშასადამე, ხსენებულ დიალექტურ ლექსიკონში *lazuri*-სათვის დასახელე-
ბულია აღმოსავლეთ-ანატოლიაში ქ. მალათიისა და ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანა-
ტოლიაში ქ. გუმუშხანეს რაიონები.

ანატოლიის ამ მხარეში „ლაზთ“ სიტყვა სხვადასხვა ავტორების მიერ განმარტებული
დადს სასურველია. აგრეთვე, როგორც ეს იღვას, ბელაქვე გვხვდება, რომ მან
„ლაზური“ ენა, რომელიც ლექსიკონში *lazuri mısır kınıs* (Mısırca, kınıs-
lar) (8). თბილისი, 1913) სიმინდით აღსახიზნავენ. „ლაზურ“ სიტყვა დასახელებული აქვს ანატო-
ლიის და მასშტაბი ანატოლიის გარეშე, აგრეთვე ტრაპიზონულ საზღვარეთისაკენ ქვემო
რიახს *lazuri*-ი აღნიშნული აქვს ქოთელისათვის. ს. ვალხიზაძეს მიუერთდა, რომ მას მას
ლაზის მიხედვით ტრაპიზონულ ჩუბჩულში „სიმინდს“ *lazuri* ჰქვია ანა ჯგ. დავითიან
აგრეთვე უკნის ელდანიტიდან გამოსული ერთი თბილისელი ასობის ლ. ბიონჭიშვიტის
რომ უკნის ელდანიტში „სიმინდს“ თურქულად *lazuri*-ი ჰქვია იგივე „lazuri“ სიტყვა აქვს ჩაწ-
რილი *belli*-ს არზონის და-ლექტისათვის (1A, XIX, 1862, გვ. 372).

ეს გათვითება, ერთი მხრივ, და მეორე მხრივ, ყოფ. სამცხე-საათაბაგოს
ტერიტორიაზე თურქულად მეტყველი მოსახლეობის ენაში ყველგან იშვიათი-
დან გადმოსული *lazuri* სიტყვის არსებობა, ჩვენ გვაფიქრებინებს, რომ აღმოსავ-
ლეთისა და ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში „სიმინდის“ აღმნიშვნელად
„ლაზ“ სიტყვასთან დაკავშირებით თურქულად წარმოქმნილი *lazuri-lazuri* სიტყ-
ვა ყოფილა.

თურქულად „სიმინდის“ აღმნიშვნელი *lazuri*-სიტყვის ლაზებთან დაკავში-
რებულობის კიდევ ერთ საბუთად ჩვენ შეგვიძლია მოვიყვანოთ შემდეგი. აღი-
კენის რაიონის მოსახლეობაში (აგრეთვე ყოფ. სამცხე-საათაბაგოს სხვა რაი-
ონებშიც) ჩვენ მიერ ჩაწერილი მასალების მიხედვით, ცნობილია „სიმინდის“
ორი ჯიშის: ერთი „ფორილა“ ლაზური, მეორე „ჭურა“ ლაზური. „ფორილა“

ერთი გარემოება მაინც აღსანიშნავია, როგორც ზემოთა, იატაკი, თურ-
ქულში „ლაზურტ“ სიტყვა სხვათა-ს ფორმით იყო მოსაღოდნელი. ზეპოაღნიშნ-
ლი ორი ლექსიკონი მაინც სწორედ სხვათა-ს. ე.ი. ი-ნიან ფორმას იძლევა. ამით-
გან 1932 წ. გამოსული დიდილექტური ლექსიკონი გიწმობს, რომ თურქული-
დასახელებულ რაიონებში ეს სიტყვა ახლაც სხვათა-ად გამოითქმის. მაგრამ ს.
ხიო სიტყვას თვით თურქულში შესაშვ პირის ეთენილებითი აფიქსი დაუდარ.

ამ თვალსაზრისით შეიძლება საყურადღებო კნობა თავიანთად მდგომარეობა არქაოლოგიაში ნიშნად მივიჩნიოთ. ამ კნობის მიხედვით, სოფ. კაშიში ერთ მიხედვებულ ქალს ეთქვამს, რომ უწინ „ბუტყას ლაშს სიტყვას არ გამოუტანდნენ“. აქ „ბუტყა“ სიმინდის მნიშვნელობით უნდა წარმოადგენდეს (სიტყვარსების ლექსიკონში უნდა მივჩნიოთ, რომ სიმინდის ლაშს გამოტანა უმჯობესად მაშინდელი თერმული ვეგეტატიური ბუტყის გადმოკეთებით ქვემოთხსენებულ „ბუტყა“ სიმინდის ღეროებისგან უნდა, ამიტომ უნდა შევხედოთ დავით აღმაშენებლის შრომებში, რომლებშიც „ბუტყა“ სიტყვა საჭიროა, რა თქმა უნდა, დამატებითი ძიების საჭიროება „ბურღა-ბურღა“ და „ბუტყა-ბუტყა“ სიტყვებშია მნიშვნელოვანი. უნდა დავახსენებოთ მაგალითები მონათხრობის, მითების, თითქმის, იოკების, რომ სიმინდის აღმადგენელად ნახსენებია 1) ნაწილში, ამავე წიგნში „ლაზურ-ლაზურ“ იმართება, უწინ სიმინდის გამოც (ლაზურ-ლაზურ სიტყვაში) ნახსენებია „ბურღა-ბურღა“ და „ბუტყა“ იხსენიება.

შემდეგში, შეიძლება მე-18 საუკუნის დამდეგიდან, როდესაც ლაზები პირდაპირ ოსმალეთის პოლიტიკურ-კულტურულ ოპოზიციის მოქმედებებს და თურქულს გაბატონების გამო ლაზურის პოზიციები შესუსტდა, სხვა პირად ენობრივ მასალასთან ერთად, თურქულში „სიმინდი“, ან, შეიძლება, რომელიმე მისი ეკვივალენტი სიტყვა განდევნა ხმარებიდან და მისი ადგილი „ლაზურმა“ დაიკავა. დაახლოებით ისევე, როგორც სამცხე-საათაბაგოს მოსახლეობის თურქულ პეტრეოგრაფიკაში შემოვიდა ეს სიტყვა ქართული „სიმინდის“ ნაცვლად. ლაზურიდან, უნდა ეიფიქროს, „ლაზურ“ სიტყვა შემოდის სამეგრელოს შავი ზღვისპირა რაიონებში, ხოლო ლაზურულ-სამეგრელო, აღბაო, იჭრეთთან სახლობის გამო, „სიმინდი“ სიტყვას იმართებდა.

ლაზურის, და ზეგრიდ-სამურზაყანოს მეგობრულში „ლაზურ-ლაზურ“ რომ თავდაპირველი და საკუთარი სიტყვა არ უნდა იყოს, ეს რამდენიმედ იქნება, რადგან, რომ იმასდ ამ კლასებში ქართულ-მეგრული „სასიმინდე“-„ოსიმინდე“-ს ტიპის წარმოშობა, მაგალითად, „ოლაზურ“-„ოლაზურ“-ის გვხვდება, ზეგრიდ-სამურზაყანოს მეგობრულში „სასიმინდესათვის“ არაბულ-თურქული წარმოშობის „მალაზა“ სიტყვაა (13), გვ. 278, თურქულში malazaz-საწყობი). უფრო საყურადღებოა ამ მხრივ ლაზურში „სასიმინდეს ერთი სახელი, რომელიც შემდეგ ვარიანტებითაა წარმოდგენილი: სერენდე (14), გვ. 183), სერენი (17), გვ. 30), სერენთი (18), გვ. 206). თუმცა დასახელებული წყაროების არც ერთ ავტორს ამ სიტყვის წარმოშობილობის შესახებ არაფერი აქვთ ნათქვამი. მაგრამ ირკვევა, რომ „სიმინდის“ შესაძლოდ განკუთვნილი ნაგებობის სახელიც თურქულიდანაა ნასესხები. ლექსიკონში ეს სიტყვა seren და sereni ვარიანტებით არის დადასტურებული. ამ სიტყვისათვის სხვადასხვა თურქულ დიალექტში მოცემულ მნიშვნელობათაგან ჩვენთვის საინტერესოა მისი შემდეგი მნიშვნელობა: mısır kuyumaya mahsus çitten orme yer „სიმინდის ჩასაყრელად განკუთვნილი ადგილი, რომელიც წნელით არის ღობილი“ (18), გვ. 333). ამრიგად, „ლაზურ“ სიტყვის თურქულიდან გადმოსვლობის შესახებ ეპოქის გასამტკიცებლად ძლიერ მნიშვნელოვანია სოფლის მეურნეობის დარგიდან სიმინდის შესანახი ნაგებობის სახელად სხვა სიტყვების სესხება თურქულიდან.

ამგვარი, laxoti-laxoi სიტყვას შემდეგი ფონეტიკური ნაირსახეობები მოეპოვება: სომხურ დიალექტებში laxut, ქურთულში -laxut (პრ. ოპარანის მიხედვით), ტრაპიზონულ ბერძნულში -laxutia, ხოლო ენის ეტიმოლოგია და ეტიმოლოგია.

სამცხე-საათაბაგოს თურქულში *laxut*-ია დადასტურებული. აქ მოყვანილ მაგალითებში ყველგან *laxut*-ს „ი“ ბგერა დავიწროების შედეგად „ა“-შია გადასული ისევე, როგორც თურქული *hamut*-საგან ქართულში „ბურბუთი“ მივიღეთ. ერთი შეხედვით „ი“-ს „ა“-ში გადასვლა მხოლოდ არათურქული სიტყვის ენებში ხდება თითქოს, ხოლო თურქული დიალექტებისათვის შემოდისაბუნებულ თურქულ დიალექტურ ლექსიკონში სწორედ *laxut*-ია ნახვევები. მაგრამ მეორე მხრივ, შეუძლებელი არ არის „ი“-ს „ა“-დ დავიწროვება თვით თურქულ დიალექტებშიც მომხდარიყო (ყოჩაოი ამის სასარგებლოდ ლაპარაკობს ვანელი აისორის ცნობა ვანის თურქულში *laxat* ფორმის არსებობის შესახებ და აგრეთვე ასეთივე ფორმა ყოფ. სამცხე-საათაბაგოს თურქულში).

laxut-*laxut*-სიტყვა ლაზურში, როგორც ეს არნ. ჩიქობავას აქვს აღნიშნული (15). გვ. 141). ორი ვარიანტიცაა წარმოდგენილი - „ლაზური-ლაზური“. ახალციხურ თურქულში, ორი ვარიანტია *laxut*-*laxut*. მეგრულში - „ლაზური-ლაიტი-ლატი“. არნ. ჩიქობავას, სავსებით მოთვებულია, მეგრული „ლაიტი-ლატი“ „ლაზურის“ ვარიანტებად მიიჩნია.

რაც შეეხება *laxut*-*laxut*-ის ლაზურ-მეგრულ ვარიანტებში „ი“-ს ნაცვლად „ტ“-ს მიღებას (ლაზური-ლაიტი). ეს ყველა ლაზური გვლავლის მიერ შეჩინებული და მტკიცედ დადგენილი კანონზომიერი ფონეტიკური მოვლენით უნდა აიხსნას. სახელდობრ, თურქულ ფშვინვიერ და პელუოთა გაქცეულობით ლაზურის ნიადაგზე (მაგალითად, არაბულ-თურქული *kasinet*, *rahinet*, *rahai* სიტყვები ლაზურში გამოითქმის - კასმეტი, რაბმეტი, რაბატი და პრაეალი სხვა).

„ლაზური-*laxut* - ლაიტი-ლატი“ ვარიანტების მიხედვით ძლიერ თვალსაჩინო ხდება „ზ“ ბგერის პოზიციის შერყეობა. „ზ“ და „ლ“ ბგერათა გადასვლა შედეგად ლაზურში „ლაზური“ გვაქვს. ისეთივე ხასი არის „ზ“-*ლ*-ზე უნდა გვქონდეს ახალციხური თურქულის „*laxut*“ ფორმის. როგორც *laxut*-ი რბ. გვქონოდა, მაგრამ, რადგანაც თურქულში საწყისი ფორმისათვის ხმოვანი სავალდებულო არ არის და ორ თანხმოვანს (ამ შემთხვევაში *lax*-ს) უნდა ხდებოდეს თურქული ფონეტიკა ვერ ითმენს, „ლ“ ბუნებრივად უნდა დაეარსებოდეს. მივიღეთ *laxut*. მეგრულისათვის „ლაზური“ ვარიანტი არ არის დადასტურებული. მაგრამ შეუძლებელი არ არის, რომ მეგრულში „ლაზური“ ყოფილიყო და „ზ“ სწორედ „ზტ“ კომპლექსიდან იყოს ამოვარდნილი. მეორე მხრივ „ლაიტი“-*ლ*-ს გამოვარდნა მისი პირვანდელი პოზიციიდან „ლაზური“-დანაც შეიძლება და მომხდარიყო. ქართულში ორხმოვანს შუი მოქცეული „ზ“ ბგერის ამოვარდნის მაგილითები მოიპოვება. ამისათვის შეიძლება დავასახელოო „შანიძის ქართული გრამატიკის საფუძვლებში“ მოყვანილი მოსახრება. ჭოჭი სიტყვა „ნაირი“ არაბული „ნაზირი“-დან არის „ზ“-ს ამოვარდნით მიღებული (19). გვ. 116). ექვ. თაყაიშვილის მიერ გამოკლებულ „ბეწინავე დოოშის“ სტატიკური ილწერილობაში მოყვანილ რიგ საკუთარ სახელებში მხოვნებს შუა „ზ“ დავარდულად ჩანს. მაგალითად, უდაუოდ სპარსულ-არაბული წარმოშობის სახელები: ამირაზიზა, ფირაზიზა, გულაზიზა მოცემულია „ამირაზიზა“ (20). გვ. 66). „ფირაზიზა“ (იქვე, გვ. 67). „გულაზიზა“-ს (იქვე, გვ. 116) სახით. ამრიგად, „ლაზური“-საგან, ან არა და „ლაზური“-საგან უნდა მიგვეღო

„ლავუტი“. უკანასკნელი ფორმისაგან კი, აღბათ, „უ“-ს ბოლოქიდურ „ი“-სთან ასიმილაციის შედეგად მივიღეთ „ლავიტი“. „ლავიტი“-საგან კბლვე უფრო შეკვეცილი ფორმის „ლავტი“-ს გმჩენა სავსებით შესაძლებელია.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
აფხ. ნ. შაჩოს საბეღლოს ენის ინსტიტუტი

(შემოვიწა ჩეხაჭქიაში 27.2.1944)

ЯЗЫКОВЕДЕНИЕ

С. С. ДЖИКИЯ

К ПРОИСХОЖДЕНИЮ СЛОВА „LAZUT“

Резюме

Считая общекартвельским названием кукурузы (zea mais) *simidi-simidi*, автор предполагает, что древне картвельские названия, лажко — *lazuf-lauzi* и меретское (только и мелико-самурзаканском) — *lazuf-laz-laz*, бытующие лишь в причерноморских районах Грузии, являются фонетическими вариантами заимствованного из турецкого слова *lazot-lazot-lazut*.

По аналогии с грузинским *simidi* «значительным» также из турецкого *burun-ot-u* и *burnoti* (нос-трава растение сто), *laz-ot-u* и *lazoti* также означают «лаз-растение-ство», лажное растение. Таким образом, такие слова своим происхождением можно исходить к картвельскому племенному названию «лазо». Это предположение подтверждается Redhouse-ом ([14], стр. 1619) и, отчасти, А. Вефим-паном ([15], стр. 248), а также наличием в турецком диалекте лажного названия *çula* для одного вида кукурузы.

Исходят также некоторые основания предполагать, что то же значение слова *lazuf-laz* и соответствующих районах бытовавших пермячатым *simidi* и, быть может, местами также *burza-burda* ([16], стран. 63-64) и *ouba*.

На основании таких турецких текстов ([18], стр. 264) и явного неуречном система (армянский, греческий, курдский) устанавливается также широкое распространение слова *lazot-lazut* в Восточной и Центр-Восточной Анатолии, что и позволяет предполагать, что культура кукурузы известна турками упомянутой части Анатолии от давно.

Академия Наук Грузинской ССР
Институт языка и акад. Н. Я. Марра
Тбилиси

სტატისტიკური ლიტერატურა—ЦИТИРОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. А. Ошани. Сборник казских изваяний деревьев и растений. Петроград, 1917.
2. D. J. A. Guldenstadt Reisen durch Russland u. ins Caucasische Gebirge. II. St.-Petersburg, 1791.
3. Н. Кашиндзе. Грамматика мингрельского языка. СПб., 1911.
4. Н. Марр. Грамматика чанского (лазского) языка. СПб., 1910.
5. აბბ. ჩიჭობაძე. ჰანური-მეგრული-ქართული ზედარებითი ლექსიკონი. თბილისი, 1938.
6. ივ. ჯაფარიშვილი. საქართველოს გეოგრაფიული ისტორია. წ. I. თბილისი, 1930.
7. R. Meckelstein. Georgisch-deutsches Wörterbuch. Berlin u. Leipzig, 1924.
8. Hamit Zübeyr, Ishak Kefet. Anadiden derlemelei. Ankara, 1912.
9. Azerbaycan turq zalk qiyalat lugati. I cild, 2 hissa. Bakı, 1933.
10. Проф. И. М. Жуконский. Земледельческий Турки. Москва - Ленинград, 1933.
11. J. Th. Zenzler. Dictionnaire turc-arabo-persean. Leipzig, 1809.
12. Blanchet-Kiefstet. Dictionnaire turco-français. t. I. Paris, 1811.
13. Н. Н. Рапапов. Опыт словаря турецких наречий. т. IV. СПб., 1911.
14. J. W. Redhouse. Turkish and english lexicon. C-ple, 1921.
15. احمد وفاق باتا - لہجہ عثمانی. درسگاہت ۱۳۰۶.
16. А. А. Пагарели. Мингрельские слова. Первыи выт. СПб., 1881.
17. Н. Кашиндзе. Дополнительные сведения о чанском языке. СПб., 1911.
18. ს. გლენტო. ჰანური ტექსტები არქაზული კოლექციი. თბილისი, 1938.
19. ა. შანშიძე. ქართული გრაფიკის საფუძვლები. ნაკვეთი I. თბილისი, 1942.
20. მასაღანი საქართველოს სტატისტიკა. აღწერა. გვ. 18 ს. ში: I აღწერა ბეწინავე დროში. საბარათო-სტატისტიკო და სოციალური ... აბრეჯი. : თავიანთიშვილიზ ზედარებითი თბ., 1907.